

CÂMÎ'U'T-TEVÂRÎH'İN SELÇUKLULAR KISMININ YENİ BİR NEŞRİ MÜNASEBETİYLE

Osman G. ÖZGÜDENLİ*

Özet

İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Reşidu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî tarafından iki cilt hâlinde umumî bir dünya tarihi olarak kaleme alınan *Câmi'u't-tevârih* İslâm tarih yazıcılığının en önemli eserlerinden birisidir. Eserin Selçuklular kısmı, önemine binaen uzun zaman önce araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Prof. Dr. Ahmed Ateş tarafından neşredilmiştir (Ankara 1960). Aynı kısım, ilk neşirden yaklaşık yarım asır sonra, tanınmış metin uzmanı Dr. Muhammed Rûşen tarafından İran'da yeniden yayınlanmıştır (Tahran 1386/2007). Bu araştırma, eserin son neşrinin sistematik bir tablı ve iki neşir arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması gayretine matuftur.

Anahtar Kelimeler: Reşidu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî, Câmi'u't-tevârih, Selçuklular, Selçuklu devri tarih yazıcılığı, Prof. Dr. Ahmed Ateş, Dr. Muhammed Rûşen.

Meşhûr İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Reşidu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî (648-718/1250-1318)¹ tarafından kaleme alınan *Câmi'u't-tevârih*², Ortaçağ İslâm tarih yazıcılığı üzerinde büyük tesirler meydana getirmiştir. Eser, önemine binaen daha XIX. yüzyıl başlarından itibaren Avrupalı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu güne kadar da pek çok farklı neşir ve tercüme faaliyetine konu olmuştur³. Bu meyanda, eserin Dünya tarihi niteliğinde olan ikinci cildinin Gazneliler kısmı (II/4) ile yazımızın konusunu teşkil eden Selçuklular kısmı (II/5) da doğu dilleri mütchassısı rahmetli Prof. Dr. Ahmed Ateş (1917-1966)⁴ tarafından yayına hazırlanarak Türk Tarih Kurumu yayınları arasında

¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Fu'âd 'Abdu'l-Mu'tî es-Seyyâd, *Mu'arrihu'l-Mogûli'l-kebir Reşidu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî*, Kâhire: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arâbi, 1386/1967; Josef van Ess, *Der Wesir und Seine Gelehrten*, Wiesbaden: Deutsche Morgenländischen Gesellschaft, 1981, s. 2-10; Menûçehr Murtafavî, *Mesâ'il-i 'ahd-i İlhanân*, Tahran: İntişârât-i Âgâh, 1370/1991, s. 405-544; Reuven Amitai-Preiss, "New Material from the Mamluk Sources for the Biography of Rashid al-Din", *The Court of the Il-khans 1290-1340*, ed. Julian Raby-Teresa Fitzherbert, Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 23-37; Hâşim Receb-zâde, *Hâce Reşidu'd-dîn Fazlullâh*, Tahran: Tarh-i Nov, 1377/1998, s. 302-373; Z.V. Togan, "Reşid-üd-dîn Tabîb", *IA*, IX, s. 705-712; Osman G. Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, s. 19-21.

² Eser için bkz. Ramazan Şeşen, "Câmi'u't-tevârih", *DİA*, VII, s. 132-134.

³ *Câmi'u't-tevârih*'in farklı neşir ve tercümelerinin bir listesi için şu çalışmalara bakılabilir: C.A. Storey, *Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey*, I/1, London 1935, s. 71-78; Rusça terc. Yu. E. Bregel, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliograficheskiy Obzor*, I, ed. Yu. E. Borschhevsky, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnaya Literatura, 1972, s. 301-320; Farsça terc. Y. Arînpür-S. İzedî-K. Keşâverz, yay. A. Munzevî, *Edebiyyât-i Fârsî. Bermebnâ-yi te'lîf-i İstorey*, II, Tahran: Mu'essese-yi Mutâla'ât ve Tahkikât-i Ferhengî, 1362/1983, s. 453-473; Ahmed Munzevî, *Fihristvâre-yi kütâbhâ-yi Fârsî*, I, Tahran: Encumen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî, 1374/1995, s. 605-607; İrec Afşâr, "İttilâ'âtî der-bâre-yi çâphâ-yi Câmi'u't-tevârih", *Mecelle-yi Ya'gmâ'*, XIV/6, Tahran 1340/1962, s. 264-266; A.I. Falina, "Die Raşid al-Dîn Forschung in der UdSSR", *XXV. Internationaler Orientalisten-Kongress, Vorträge der Delegation der UdSSR*, Moskva 1960, s. 1-14; A.K. Arends, "The Study of Rashid ad-dîn's Jâmi'u't-Tawârîkh in the Soviet Union", *Rashid al-Dîn Commemoration Volume (1318-1968)*, ed. J. A. Boyle - K. Jahn, Wiesbaden 1970, s. 41-61; 'Abdu'l-Kerîm 'Alî-zâde, "Tahkik ve neğr-i âsâr-i Reşidu'd-dîn Fazlullâh der-Ettihâd-i Şürevî", *Mecmû'a-yi hitâbehâ-yi tahkikî der-bâre-yi Reşidu'd-dîn Fazlullâh*, Tahran 1350/1971, s. 203-223; Hâdî Hâşimiyân, *Kitâbşinâsi-yi Rab'-i Reşidî ve Reşidu'd-dîn Fazlullâh-ı Hemedânî*, Tebrîz: Mehd-i Âzâdî, 1384/2005, s. 19-30.

⁴ Hayatı ve eserleri için bkz. Nihad M. Çetin, "Ahmed Ateş", *DİA*, IV, s. 55-57; H. 'Alim-zâde, "Ahmed Ateş", *Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, I, s. 95-97; Namık Sinan Turan, "Bir Doğubilimcinin Portresi: Ahmet Ateş", *Simurg*, I, (1999), s. 64-73.

neşredilmiştir⁵. Ahmed Ateş tarafından neşredilen Gazneliler ve Selçuklular kısımları daha sonra Türk Tarih Kurumu baskısı üzerinden Tahran'da *Donyâ-yi Kitâb* Yayınevi tarafından, -ne yazık ki mukaddimesi çıkartılmak suretiyle-, bir tek cilt içerisinde ofset olarak yayınlanmıştır⁶.

İran dili, tarihi, kültürü ve edebiyatı ile ilgili on beş yılı aşkın bir süreden beri pek çok kaynak eseri yayınlayarak bilim dünyasının istifadesine sunan *Mirâs-i Mektûb*, yayınlarının kalitesi ve çok yönlülüğü ile bu sahada uzun zamandır ihtiyaç duyulan önemli bir boşluğu doldurmaya namzet olduğunu ispatlamıştır. Bu güne kadar Farsça ve Arapça 160 cildin üzerinde kaynak eseri yayınlayan bu merkezin "Tarih ve Coğrafya" serisinin 30. kitabı olarak meşhûr İlhanlı vezîri Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî'nin *Câmî'u't-tevârih* isimli eserinin "Selçuklular Tarihi" (*Târih-i Âl-i Selçûk*) kısmı yayınlanmıştır⁷.

Bu durumda çok tabii olarak şu sorulara cevap aramak gerekecektir: Eserin Selçuklular tarihi ile ilgili kısmının Prof. Dr. Ahmed Ateş tarafından yayınlanan metni varken, acaba neden yeni bir neşre ihtiyaç duyulmuştur? Dr. Muhammed Rûşen tarafından hazırlanan yeni neşir ile eserin Ahmed Ateş neşri arasında nasıl bir ilişki vardır? Dr. Muhammed Rûşen neşri araştırmacılara ne gibi yenilikler getirmektedir? Selçuklu tarihi üzerine çalışan araştırmacılar bundan sonra hangi neşirden istifade etmelidirler? Bu araştırma, eserin son neşrinin sistematik bir tahlili ve her iki neşir arasında ne gibi bir ilişki olduğunun ortaya konulması gayretine matuftur.

Eseri tashih ederek notlarla birlikte yayına hazırlayan Dr. Muhammed Rûşen, İran tarihi ve edebiyatı mütehassıslarının adını yakından tanıdığı ciddi

⁵ Reşîdu'd-dîn, *Câmî'u't-tevârih*, II/4, *Gazneliler Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'u't-tevârih*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960 [bundan sonra: Reşîdu'd-dîn/Ateş]. Ahmed Ateş'in *Câmî'u't-tevârih* neşri ile ilgili Muctebâ Mînovî tarafından hazırlanan tenkid yazısı ve buna verilen cevap için bkz. Muctebâ Mînovî, "Câmî'u't-tevârih", *Mecelle-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât*, VII/4, Tahran 1339/1960, s. 1-51; Ahmed Ateş, "Der-bâb-i nakd-i Câmî'u't-tevârih", *Mecelle-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât*, VIII/3, Tahran 1340/1961, s. 58-93.

⁶ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'u't-tevârih*, neşr. Ahmed Ateş, Tahran: Donyâ-yi Kitâb [tarihsiz], iki cilt bir arada, 463 sayfa.

⁷ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmî'u't-tevârih*, (*Târih-i Âl-i Selçûk*), tashih ve tahşîye Muhammed Rûşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1386/2007, XVIII+303 [bundan sonra: Reşîdu'd-dîn/Rûşen].

bir araştırmacıdır. Uzun yıllardan beri metin neşri sahasında çalışan araştırmacı, başta *Câmi'u't-tevârih*'in Moğol tarihi ile ilgili birinci cildi⁸ ve dünya tarihine ait ikinci cildinin bazı kısımları olmak üzere⁹, İran dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili pek çok önemli eserin nâşiridir¹⁰.

Yukarıda sorduğumuz sorulara cevap aramadan önce, kısaca Muhammed Rüşen neşrinin hangi bölümlerden oluştuğu üzerinde durmak yerinde olacaktır: Eserin hemen girişinde yer alan bir nottan (s. VI), çalışmanın Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden tanınmış edebiyat tarihçisi ve eski metinler uzmanı Prof. Dr. Muhammed Rizâ Şefî'i-yi Kedkenî'ye ithaf edildiğini öğrenmekteyiz. İçindekiler (*Fihrist-i mundericât*, s. VII-VIII) kısmından hemen sonra nâşirin mukaddimesi (*Mukaddime-yi musahhih*, s. IX-XVIII) gelmektedir. Nâşir bu kısımda, Reşîdu'd-dîn'in, eserinin Selçuklular kısmını kaleme alma sebeplerini açıkladığı iki alımtıdan sonra (s. IX-X), *Câmi'u't-tevârih*'in kaynağının Zahiru'd-dîn-i Nîşâbüri tarafından kaleme alınan *Selçûk-nâme* olduğunu kaydetmekte (s. X, XI) ve bu durumu ispatlamak için iki eser arasında karşılaştırmalar yapmaktadır (s. XI-XIII). Daha sonra neşire esas alınan dört nüsha kısaca tanıtılmaktadır (s. XV-XVII). Mukaddime,

⁸ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, neşr. Muhammed Rüşen-Mustafâ Müsevî, I-IV, Tahran: Neşr-i Elburz, 1373/1994.

⁹ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, (*Târih-i Efrenc, Pâpân ve Keyâsara*), neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1384/2005; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, (*Târih-i Ogûz*), neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1384/2005; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, (*Târih-i Akvâm-i Pâdişâhân-i Hutây*), neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1385/2006; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, (*Târih-i Beni İsrâ'îl*), neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1386/2007; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, (*Târih-i Sâmâniyân u Buveyhiyân u Gazneviyân*), neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1386/2007.

¹⁰ Muhammed Rüşen'in pek çok metin neşri arasında şunlar sayılabilir: Anonim, *Bahtiyâr-nâme*, (*Lum'atu's-sirâc li-hazreti't-tâc*), neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i İrân, 1348/1969 (Tahran 1368/1989²); Hâkânî, *Munşa'ât-i Hâkânî*, Tahran: Mu'essese-yi İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, 1349/1970 (Tahran 1384/2005²); Ebu'l-Me'âli Nasrullâh-i Munşi, *Kelile ve Dimne*, bâ intikâdât-i Seyyid Muhammed Ferzân, neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mu'essese-yi Neşr-i Eşrefî, 1374/1995; Bel'amî, *Târih-nâme-yi Taberî*, neşr. Muhammed Rüşen, I-III, Tahran: Neşr-i Elburz, 1373/1994; 'Alî b. Muhammed Nizâm-i Tebrizî, *Belavhar u Boyüzef*, neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Mirâs-i Mektûb, 1381/2002; Anonim, *Humây-nâme, Manzûme-yi nâ-şinâhte-yi hamâsi*, neşr. Muhammed Rüşen, Tahran: Encumen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî, 1383/2004.

nâşirin teşekkürleri ile son bulmaktadır¹¹. Mukaddimenin sonuna, nâşir tarafından metin neşrinde esas alınan nüshalardan seçilen dört örnek fotoğraf eklenmiştir (s. XIX-XXII).

Mukaddimeden sonra eserin asıl metni gelmektedir (s. 1-123). Bu kısma Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhîm tarafından kaleme alınan ve son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul (1176-1194)'un hükümdarlık dönemini anlatan küçük bir "zeyl" eklenmiştir (s. 124-133).

Metin bittikten sonra neşirde esas alınan nüshalar arasındaki farklılıklara yer verilmiştir (*Şerh-i nusha-bedelhâ-yi Tevârîh-i Âl-i Selçûk*, s. 135-197). Bu kısımda, yazmalar arasındaki farklılıklar, sayfa ve satır sırasına göre gösterilmiştir.

Nüsha farklarından hemen sonra, eserde geçen deyim ve ıstılâhların alfabetik indeksini ihtiva eden "dizin" (*vâje-nâme*) gelmektedir (s. 199-270). Burada önemli sözcük, deyim ve ıstılâhların metinde geçtiği sayfalar gösterilmiştir. Bu son derece faydalı listede, dilci ve edebiyatçıların ilgisini çekecek pek çok fiil, birleşik fiil, deyim ve ıstılâhın yanı sıra, idarî teşkilât ile ilgili de çok sayıda unvan ve ıstılâhı bulabilmek mümkündür¹².

Eserin son kısmını ayrıntılı bir şekilde hazırlanan indeksler (*fehâris*) oluşturmaktadır (s. 271-303). İndeksler beş grup hâlinde tasnif edilmiştir: 1. Âyetler İndeksi (*Fihrist-i âyât*, s. 273-274), 2. Arapça Şiirler İndeksi (*Fihrist-i eş'âr-i Tâzî*, s. 275), 3. Arapça İbareler İndeksi (*Fihrist-i 'ibârethâ-yi Tâzî*, s. 276-277), 4. Farsça Şiirler İndeksi (*Fihrist-i eş'âr-i Fârsî*, s. 278-279), 5. Şahıs ve Yer Adları İndeksi (*Fihrist-i nâmhâ-yi kesân u şehrhâ*, s. 280-303).

Bu kısa tanıtımdan sonra, şimdi nâşir tarafından hazırlanan mukaddimenin ayrıntılarına geçerek yukarıda sorduğumuz sorulara cevap arayabiliriz. Nâşir, mukaddimesine, Reşîdu'd-dîn'in, eserini tasnif şekli ve Selçuklular kısmını kaleme alma sebeplerini açıkladığı iki uzun alıntı ile başlamaktadır (s. IX-X). Nâşir bundan sonra, Reşîdu'd-dîn'in kaynağının Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri tarafından 582/1186-87 yılında kaleme alınan *Selçûk-*

¹¹ Mukaddimenin sonundaki nottan, mukaddimenin *Urdûbehest-mâh* 1385 (Mayıs 2006) tarihinde tamamlandığını öğrenmekteyiz (Reşîdu'd-dîn/Rüşen, s. XVIII).

¹² Meselâ *ashâb-i hizâne, isfehşâlâr, iktâ', evkâf, beytu'l-mâl* vb.

nâme olduğunu belirtmekte (s. X, XI) ve bu durumu ispatlamak için de iki eser arasında karşılaştırmalar yapmaktadır (s. XI-XIII). Bilindiği üzere, *Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri* tarafından kaleme alınan ve daha sonra *Râhatu's-sudûr* ve *Câmi'u't-tevârih* gibi eserlere kaynak teşkil eden *Selçûk-nâme* isimli eser¹³, Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr tarafından bulunarak 1953 yılında İran'da yayınlanmıştı¹⁴. Bu neşirden sonra Selçuklu tarihçileri arasında, *Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri*'nin *Selçûk-nâmesi* ile *Râhatu's-sudûr* ve *Câmi'u't-tevârih* arasındaki ilişki hakkında uzun bir tartışma başlamıştır¹⁵. Gerçi Prof. Dr. Ahmed Ateş, *Câmi'u't-tevârih*'in Selçuklular kısmının neşrine hazırladığı mukaddimede, *Selçûk-nâme*'nin Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr neşrinin, *Câmi'u't-tevârih*'in bozuk bir nüshasından başka bir şey olmadığını büyük bir maharetle ispatlamışsa da¹⁶, bu mukaddime pek çok araştırmacının gözünden kaçtığı için, Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr'ın neşri tarihçiler arasında umumiyetle *Selçûk-nâme*'nin asıl metni olarak kabul edilmeye devam etmiştir¹⁷. Söz konusu karşılaştırmalardan¹⁸, Sayın Rüşen'in Ahmed Ateş tarafından büyük bir itina ile hazırlanan mükemmel mukaddimeden yeterince istifade etmediği anlaşılmaktadır. Yine, Sayın Rüşen, Rahmetli Ateş'in mukaddimesinin yanı sıra, *Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri*'nin *Selçûk-nâmesinin* A.H. Morton tarafından Royal Asiatic Society Kütüphanesi (Persian 22b)'nde bulunarak kısa bir süre önce yayınlanan orijinal metninden de habersiz olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁹. Zirâ, Morton, eseri güzel bir şekilde neşretmekle kalmamış, aynı zamanda bu neşre hazırladığı son derece kapsamlı bir mukaddimede, daha önce Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr tarafından neşredilen metnin

¹³ Râvendî, *Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri*'nin eserinden istifade ettiğini zikretmektedir (*Râhatu's-sudûr ve âyetü's-surûr*, Türkçe terc. Ahmed Ateş, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957, s. 64).

¹⁴ *Selçûk-nâme*, neşr. Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr Hamîdu'l-Mulk, mukaddime Muhammed Ramazânî, Tahran: Çâphâne-yi Hâver-i Tahrân, 1332/1953.

¹⁵ Bkz. Cl. Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, (1969), s. 209-214; Kenneth Allin Luther, "The *Saljuqnâme* and the *Jâmi' al-Tawârîkh*", *Mecmû'a-yi hitâbehâ-yi tahkîki derbâre-yi Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî*, Tahran: Tahran University Press, 1350/1971, s. 26-35.

¹⁶ Bkz. Reşîdu'd-dîn/Ateş, nâşirin mukaddimesi, s. 21-24.

¹⁷ Meselâ bkz. C.E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, V, *The Saljuq and Mongol Periods*, ed. J.A. Boyle, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, s. 23 n. 2, 3, 58 n. 1, 68 n. 2.

¹⁸ Bkz. Reşîdu'd-dîn/Rüşen, s. XI-XIII.

¹⁹ Bkz. *Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri, Selçûk-nâme*, neşr. A.H. Morton, London: The Trustees of the Gibb Memorial, 2004.

İlhânî devri tarihçisi Ebu'l-Kâsim 'Abdullâh-i Kâşânî (öl. 736/1335-36)²⁰ tarafından kaleme alınan *Zubdetu't-tevârih*'e ait olduğunu da ispatlamıştır²¹. Ancak Sayın Rûşen, gerek Ateş, gerekse Morton'un mukaddimesinden habersiz kalmakla, Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr'ın *Selçûk-nâme* neşrini orijinal sanma hatasına düşmüştür. Sayın Rûşen, yaklaşık yarım asırdan beri bilim dünyasında hatalı bir şekilde tekrarlanan yanlışlığa düşerek, Mîrzâ İsmâ'il Hân Afşâr'ın *Selçûk-nâme* neşri ile *Câmi'u't-tevârih* arasındaki ilişkiyi yersiz bir şekilde bir kez daha ortaya koymaya çalışmış ve elindeki *Selçûk-nâme* metninin gerçekte Ebu'l-Kâsim 'Abdullâh-i Kâşânî tarafından kaleme alınan *Zubdetu't-tevârih*'e ait olduğundan habersiz olarak, iki eser arasında dört farklı metin karşılaştırmasına yer vermiştir (s. XI-XIII). Sayın Rûşen'in, mukaddimesinin bu kısmında "âlim ve kitâb uzmanı" (*merd-i dânişmend u kitâb-şinâs*) olarak kabul ettiği Mîrzâ İsmâ'il Hân Hamîdu'l-Mulk Afşâr'ın ismini birkaç kez anarken, aynı eserin nâşiri Prof. Dr. Ahmed Ateş'in adını sadece bir kez zikretmiş olması da oldukça ilginçtir.

Mukaddimedede bundan sonra, neşir çalışması esnasında nâşir tarafından istifade edilen nüshalar tanıtılmıştır. Bu tanıtımdan, neşir için, hepsi de İstanbul kütüphanelerinde bulunan dört nüshanın esas alındığı görülmektedir. Bunlar: 1. Neşirde "asıl nüsha" olarak esas alınan ve *Câmi'u't-tevârih*'in hicrî 717 tarihli nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, [Hazine], nr. 1654 ("A" şeklinde kısaltılmıştır); 2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, [Hazine], nr. 1653 ("TU" şeklinde kısaltılmıştır); 3. 'Allâme Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'nin *Târîh-i 'âlem* isimli eserinin Selçuklular kısmı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, nr. 2935 ("TA" şeklinde kısaltılmıştır); 4. Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, nr. 919 ("SL" şeklinde kısaltılmıştır).

Bundan sonra her bir nüshanın dil ve imlâ hususiyetleri verilmiştir (s. XV-XVI). Nâşir işte tam bu noktada, Rahmetli Ahmed Ateş'in adını "TA" nüshasının tanıtımıyla ilgili bir alıntı vesilesiyle kısa ve üstü kapalı bir şekilde zikretmiştir: "Sultân Yemînu'd-devle Mahmûd bin Sebüktegin, selefleri ve halefleri, Deylemliler, Âl-i Buveyh, Âl-i Sâmân ve Âl-i Selçûk tarihlerinin

²⁰ Hayatı ve eserleri hakkında bkz. C.A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî*, II, s. 473-476.

²¹ Bkz. *Selçûk-nâme*, A.H. Morton'un mukaddimesi, s. 4, 23-32.

nâşiri Rahmetli Ahmed Ateş bu nüsha hakkında şunları yazmaktadır: ..." (s. XVI). Sayın Rüşen mukaddimesinde, *Câmi'ü't-tevârih*'in Selçuklular kısmının Ahmed Ateş tarafından ne zaman ve nerede neşredildiğinden ve bu neşrin özelliklerinden hiç bahsetmemektedir. Yine, yaptığı alıntı için her hangi bir referans vermemiş olması da dikkat çekicidir.

Nâşir daha sonra, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed kısmında muhafaza edilen 2935 numaralı nüshanın ("TA" nüshası) müellifi meselesine geçmekte ve bu nüshayı 'Allâme Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'ye ait *Târîh-i 'âlem* isimli ayrı bir eserin Selçuklular kısmı olarak kabul etmektedir. İşte burada, Sayın Rüşen'in Ahmed Ateş'in Gazneliler kısmı için hazırlamış olduğu mukaddimeyi iyi okumamış olduğu ortaya çıkmaktadır. Zirâ, nâşir eğer söz konusu mukaddimeyi dikkatli bir şekilde okumuş olsaydı, kuşkusuz adı geçen yazmayı 'Allâme Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'ye ait *Târîh-i 'âlem* isimli eserin bir nüshası kabul etme hatasına düşmemiş olacaktı²².

Her iki neşirde esas alınan yazmalar incelendiğinde, Sayın Rüşen'in neşrindeki yegâne yenilik, Ahmed Ateş neşrinde kullanılmayan Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa kısmı 919 numarada kayıtlı bulunan bir yazmayı ("SL" nüshası) kullanmış olmasıdır. Bununla birlikte, Sayın Rüşen'in, hususiyetlerini zikretmeksizin, sanki bir *Câmi'ü't-tevârih* nüshası gibi tanıttığı bu yazma ("SL"), gerçekte Hâfız-i Ebrû (öl. 833/1430)'nun *Mecmû'a-yi Hâfız-i Ebrû* isimli eserinin Derviş Muhammed Takî tarafından 885/1480-81 yılında istinsah edilen bir nüshasıdır²³. Sayın Rüşen'in, *Câmi'ü't-tevârih* neşrinde neden bir *Mecmû'a-yi Hâfız-i Ebrû* nüshasını esas aldığı mukaddimesinde hiç açıklamamış olması oldukça ilginçtir. Şu hâlde, nâşir, eğer bu nüshanın bir *Câmi'ü't-tevârih* nüshası olmadığını bilerek kullanmış ise, hiç değilse kendisinden *Mecmû'a-yi Hâfız-i Ebrû*'nun daha eski ve muteber nüshaları

²² Gerçekte *Câmi'ü't-tevârih*'in farklı bir nüshası olan bu yazmanın yanlışlıkla *Târîh-i 'âlem* adıyla 'Allâme Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'ye nisbet edilmiş olduğu Ahmed Ateş tarafından ortaya konulmuştur (bkz. Reşîd-ü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, II/4, *Gazneliler Tarihi*, nâşirin mukaddimesi, s. 25-26).

²³ Bkz. Osman G. Özgüdenli, *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknûs Yayınevi, 2006, s. 411 nr. 42.

dururken²⁴, neden Damad İbrahim Paşa nüshasını kullandığını açıklamaması beklenirdi. Eğer bunu, bizim düşündüğümüz gibi farkında olmadan *Câmi'ü't-tevârih*'in eski bir nüshası zannederek yapmışsa, bu kuşkusuz büyük bir hatadır. Her hâlükârda Sayın Rüşen, neşir için üç nüshayı esas alan Ahmed Ateş'e göre, muhtemelen farkında olmadan, *Mecmû'a-yi Hâfiz-i Ebrû'nun* IX/XV. yüzyıla ait bir nüshasını kullanmak suretiyle, çalışmasına yenilik getirmek istemiş gözükmektedir. Nüsha karşılaştırmalarında ortaya çıkan farklılıkların umumiyetle bu nüshadan kaynaklanmış olması²⁵, metin neşri için başka bir müellife ait bir yazmanın kullanılmasının çok da yerinde bir tercih olmadığını göstermektedir.

Nâşirin mukaddimesi; *Câmi'ü't-tevârih*'in Selçuklu tarihi için kaynak değeri ve metnin ne şekilde tesis edildiği gibi okuyucuları meşgul eden meselelerden hiçbirisine değinmeden, teşekkür faslı ile sona ermektedir. Mukaddimenin bu kadar zayıf olması, okuyucu üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmaktadır. Zirâ, Sayın Rüşen'den yaklaşık yarım asır önce *Câmi'ü't-tevârih*'in aynı kısmını neşreden Ahmed Ateş, hazırladığı tafsilâtli mukaddimeyi şu şekilde tanzim etmişti:

Câmi'ü't-tevârih'in Selçuklular'a Dâir Bölümü. 1. Mevzuu ve Mâhiyeti (s. 5-7), 2. Bu Bölümün Kaynakları: a) Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'a Ait Kısım (s. 7-8), b) Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhîm'e Ait Kısım (s. 8), c) Râvendî'ye Ait Olduğu İleri Sürülen Kısım (s. 8-10), d) *Râhatu's-sudûr ile Câmi'ü't-tevârih*'in Bu Bölümünün Karşılaştırılması (s. 10-15), e) *Câmi'ü't-tevârih*'in Selçuklular Bölümü ile *Râhatu's-sudûr*'un Müsterek Kaynağı (s. 15-16), f) Ebû Hâmid Muhammed b. İbrâhîm Kimdir? (s. 16-19), g) Netice (s. 20-21), 3. *Câmi'ü't-tevârih*'in Selçuklular'a Dâir Bölümünün Değeri, (s. 21), 4. Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri'nin Sözde Selçûk-nâmesi'nin Basması, (s. 21-23), 5. Neşrin Esasları ve Neşirde Takip Edilen Usul [Neşirde Esas Alınan Nüshaların Tanıtımı], (s. 24-26), Metnin Notlarında Kullanılan Kısaltmalar, (s. 26).

Görüldüğü üzere Rahmetli Ateş tarafından yapılan neşirde, okuyucunun her türlü beklentisine cevap verebilen son derece bilimsel ve kapsamlı bir mukaddime ile karşı karşıya bulunmaktayız. Esasen aynı derecede mükemmel

²⁴ Bkz. Osman G. Özgüdenli, *Turco-Iranica*, s. 411 nr. 41, 43.

²⁵ Bkz. Reşîdu'd-dîn/Rüşen, s. 135-197.

ve kapsamlı bir mukaddimeyi, biz Ateş'in *Câmi' u 't-tevârih*'in Gazneliler tarihi ile ilgili kısmının neşrinde de görmekteyiz²⁶. Söz konusu mukaddimenin bilimsel kıymeti uzun zaman önce İran'da da takdir edilmiş ve değerli metin uzmanı İrec Afşâr tarafından hazırlanan bir tanıtım yazısında "*mukaddime-yi fâzilâne*" şeklinde değerlendirilmiştir²⁷. Burada belirtmek gerekir ki, Ahmed Ateş'in, Selçuklular kısmında, eserin Gazneliler kısmında verdiği bilgileri tekrardan kaçınarak "yeni ve orijinal" bilgilere dayanan bir giriş hazırlamış olması da ayrıca takdire şayandır.

Sayın Rüşen'den, Ahmed Ateş tarafından hazırlanan kadar geniş ve mükemmel olmasa da, okuyucuların temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mukaddime beklenirdi. Nâşirin, hazırladığı mukaddime, hiç değilse *Câmi' u 't-tevârih*'in Selçuklular kısmı ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalardan bahsetmesi çok yerinde olurdu. Görünen o ki, Sayın Rüşen, tıpkı Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri'nin A.H. Morton tarafından keşfedilerek 2004 yılında yayınlanan *Selçûk-nâmesi* gibi, *Câmi' u 't-tevârih*'in Selçuklular kısmının Kenneth Allin Luther (öl. 1996) tarafından hazırlanarak 2001 yılında yayınlanan İngilizce tercümesinden de haberdar olamamıştır²⁸. Değerli nâşir, eğer bu tercümeyle bakmış olsaydı, hem Kenneth Allin Luther tarafından hazırlanan güzel giriş ve metni açıklamak için eklenen faydalı notlardan²⁹ istifade ederek yayını daha da zenginleştirme imkânı bulabilecek, hem de tercümenin editörü C. Edmund Bosworth'un önsözünden yararlanarak³⁰, İsmâ'il Hân Afşâr tarafından neşredilen sözde *Selçûk-nâme* metnini Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri'ye nisbet etme hatasına düşmeyecekti.

Eserin metin kısmına gelince; Sayın Rüşen, esere gereksiz müdahalelerden kaçınan Ahmed Ateş'e göre, metindeki tamlamaları harekelendirmek ve gerekli yerlere nokta koymak suretiyle okuyuculara

²⁶ Bkz. Reşîdu'd-dîn, *Câmi' u 't-tevârih*, II/4, *Gazneliler Tarihi*, nâşirin mukaddimesi, s. 5-29.

²⁷ Bkz. "Câmi' u 't-tevârih", *Râhmumâ-yi kitâb*, I/1, Tahran 1337/1958, s. 72.

²⁸ Bkz. *The History of the Saljuq Turks from the Jâmi' al-Tawârih. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nâme of Zahîr al-Dîn Nişâbüri*, İngilizce terc. Kenneth Allin Luther, ed. C. Edmund Bosworth, London: Curzon Press, 2001.

²⁹ *The History of the Saljuq Turks from the Jâmi' al-Tawârih*, K.A. Luther'in önsöz ve notları, s. 3-21, 165-176.

³⁰ *The History of the Saljuq Turks from the Jâmi' al-Tawârih*, C.E. Bosworth'un önsözü, s. IX.

kolaylık sağlamak istemiştir. Bunun yanı sıra, okunması sıkıntı yaratabilecek bazı yer ve şahıs adlarını da harekelendirme yoluna gitmiştir. Bununla birlikte, az sayıda da olsa, bazı kelimeler için, kimi zaman harekeli kimi zaman da harekesiz yazım tarzlarına rastlanmaktadır. Bunların bazen aynı sayfada oluşu dikkat çekicidir (meselâ *Rey*, s. 112). Metnin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmak için metne nâşir tarafından yapılan ilâveler, Ateş neşrinde iki tarafa açılan ok içerisinde (< >), Rûşen neşrinde ise köşeli parantez ([]) içerisinde verilmiştir. Her iki neşrin karşılaştırılması, Ateş tarafından yapılan ilâvelerin Rûşen tarafından da aynen kullanıldığını göstermektedir:

- “*Ruknu'd-devle Ebû Tâlib Tugrul Beg <Muhammed> ibn Mikâ'il*” (Ateş, s. 21); “*Ruknu'd-devle Ebû Tâlib Tugrul Beg [Muhammed] ibn Mikâ'il*” (Rûşen, s. 16).
- “*'Abdu'l-Melik-i 'Attâş peser dâşt Ahmed nâm, der 'ahd-i peder <kerbâs-furûşî kerdî ve> çonân numûdî, ki*” (Ateş, s. 69); “*'Abdu'l-Melik-i 'Attâş peser dâşt Ahmed nâm, der 'ahd-i peder [kerbâs-furûşî kerdî ve] çonân numûdî, ki*” (Rûşen, s. 49).
- “*Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn <Ebu'l-Hâris> Sencer b. Melikşâh*” (Ateş, s. 75); “*Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn [Ebu'l-Hâris] Sencer b. Melikşâh*” (Rûşen, s. 56).
- “*Çün Sultân Sencer 'ahd bâ Sultân <Mes'ûd> tâze kerd*” (Ateş, s. 89); “*Çün Sultân Sencer 'ahd bâ Sultân [Mes'ûd] tâze kerd*” (Rûşen, s. 62).
- “*Sultân <ez-Merv> be-nevâhî-yi Herât âmed*” (Ateş, s. 91); “*Sultân [ez-Merv] be-nevâhî-yi Herât âmed*” (Rûşen, s. 63).
- “*Guzân <zenân ve> etfâl-i hord-râ*” (Ateş, s. 94); “*Guzân [zenân ve] etfâl-i hord-râ*” (Rûşen, s. 65).

Metinde anlaşılamadığı için Ahmed Ateş tarafından soru işareti konulan bazı yerlere Sayın Rûşen tarafından da soru işareti konulmuştur: “*Dergâh-i Ese?*” (Ateş, s. 89); “*Dergâh-i Ese?*” (Rûşen, s. 62). Bunun yanı sıra, Sayın Rûşen, Ahmed Ateş'in Türkçe isim ve unvanları okuma tarzına umumiyetle

katılmıştır: “*Togâ-yürek*”, “*Kumâç*” (Ateş, s. 67); “*Togâ-yürek*”, “*Kumâç*” (Rûşen, s. 7).

Bütün bu aktarmalar, Sayın Rûşen’in, her ne kadar mukaddimesinde belirtmemiş de olsa, çalışmasında Ahmed Ateş neşrinin etkisinde kaldığını ve söz konusu neşirden geniş ölçüde istifade ettiğini göstermektedir. Hatta Ahmed Ateş neşrindeki bazı okuma hatalarının Sayın Rûşen tarafından da aynen tekrarlandığı görülmektedir: “*ângâh Tutış ‘amm-i Berkyâruk*” (Ateş, s. 58); “*ângâh Tutış ‘amm-i Berkyâruk*” (Rûşen, s. 42)³¹. “*Unur*” (Ateş, s. 58, 61); “*Unur*” (Rûşen, s. 41, 42)³².

Bu arada az sayıda da olsa bazı şahıs adlarının, eserin Ahmed Ateş neşrinde doğru okunmuşken, Sayın Rûşen’in bunları bozarak hatalı okuduğu görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Mûsâ Yabgu’nun adını verebiliriz: Selçuklu hanedanının cediti Selçuk Bey’in oğlu olan Mûsâ Yabgû’nun adı eserin Ahmed Ateş (s. 5, 18) neşrinde “*Mûsâ Yabgu*” şeklinde okunurken³³, Sayın Rûşen bu adı “*Mûsâ Bigû/Baygu*” şeklinde okuma yoluna gitmiştir (s. 4, 14). Oysa değerli nâşirin ikinci kelimeyi, ya Rahmetli Ateş gibi unvan kabul ederek “*Yabgu*” şeklinde, ya da eski Türkler’de şahıs ismi olarak kullanıldığı bilinen “*Paygu*” şeklinde okuması gerekirdi³⁴.

Bununla birlikte, birkaç küçük hataya rağmen, Türkçe isimler, Sayın Rûşen tarafından, kuşkusuz eserin Ahmed Ateş neşrinden de istifade edilerek,

³¹ Alp-Arslan’ın oğlu ve Melikşâh’ın kardeşi olan bu Selçuklu melikinin adı “*Tutuş*” idi (bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 91-160). K.A. Luther tercümesinde bu adı “*Tutush*” şeklinde okumuştur (*The History of the Saljuq Turks from the Jâmi’ al-Tawârikh*, s. 66-67).

³² Bu isim çok muhtemelen “*Üner*” olmalıdır (bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, V, İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 332). K.A. Luther tarafından “*Unar*” şeklinde okunmuştur (*The History of the Saljuq Turks from the Jâmi’ al-Tawârikh*, s. 66-69).

³³ Bu kelime A.H. Morton tarafından *Selçük-nâme* neşrinde de “*Mûsâ Yabgu*” şeklinde okunmuştur (*Selçük-nâme*, s. 5, 13). K.A. Luther de tercümesinde “*Mûsâ Yabghu*” şeklini tercih etmiştir (*The History of the Saljuq Turks from the Jâmi’ al-Tawârikh*, s. 29, 39-40).

³⁴ Bu ismin “*Paygu*” şeklinde okunabilmesi de mümkündür (bkz. C.E. Bosworth, “*Paygu*”, *Ef*, VIII, s. 288. D.S. Richards, İbnu’l-Esir’in Selçuklular ile ilgili kısmının İngilizce tercümesinde “*Payghu*” şeklini kabul etmiştir (bkz. *The Annals of the Saljuq Turks. Selections from al-Kâmil fi’l-Ta’rih of ‘Izz al-Dîn İbn al-Athîr*, London: Routledge Curzon, 2002, s. 14 n. 13).

büyük ölçüde doğru okunmuştur. Bilindiği üzere, Türkçe isim ve unvanların doğru okunuşu İran'da metin neşri çalışmalarının en ciddi meselelerinden biridir.

Nüsha karşılaştırmalarına gelince, her iki neşir arasında yaptığımız bir karşılaştırma, neşirler arasında, nüsha farklarının gösterilmesi ile ilgili, çok sayıda farklılık bulunduğu görülmektedir³⁵. Bununla birlikte, eserin söz konusu nüshalarının tamamını karşılaştırmadan, bu konuda burada bir şey söyleme imkânına sahip olmadığımızı belirtmeliyiz.

İmlâ ve yazım özelliklerine dayanan farklı okuma şekillerini bir kenara bırakacak olursak, Muhammed Rûşen neşrinin en büyük eksikliği, *Câmi'ü't-tevârih*'te yer alan bilgileri hiçbir kaynakla karşılaştırmamış olmasıdır. Zirâ Ahmed Ateş, okuyucuya kolaylık sağlaması için, eserde yer alan bilgileri, devrin diğer kaynakları ile karşılaştırmış ve bu karşılaştırmaların sonuçlarını, Râvendî'nin *Râhatu's-sudûr* isimli eseri için değerli nâşir Muhammed İkbâl tarafından hazırlanan notlardan da istifade ederek, çeşitli açıklamalarla birlikte sayfa altında notlar hâlinde vermiştir. Rahmetli Ateş'in ciddi bir emek mahsûlü olan ve araştırmacılara önemli ölçüde kolaylık sağlayan bu notlarından Sayın Rûşen'in hiç istifade etmemiş olması kuşkusuz büyük bir eksikliklerdir.

Bütün bunlardan sonra okuyucunun burada şu soruyu sorması kaçınılmazdır: Eserin yaklaşık elli yıl önce Ahmed Ateş tarafından hazırlanan neşrinden sonra, farklı yeni nüshalara dayanmadan, önceki neşir ile ilgili tanıtım ve kritikleri görmeden, eser ile ilgili bütün neşir ve tercümelere ulaşmadan hazırlanan ve ciddi bir mukaddimeden yoksun olan böyle bir yayının okuyucuların hangi beklentilerine cevap vermesi beklenebilir? Bu soruya bütün samimiyetimizle verebileceğimiz tek cevap, yayının Rahmetli Ateş neşrine göre yegâne müspet özelliği olan ve bilgisayardan istifade edilerek hazırlanan ayrıntılı dizini (*vâje-nâme* ve *fehâris*)'dir. Bu dizinin özellikle tarihî metinlerin dil özellikleri üzerinde çalışan okuyuculara büyük kolaylık sağlayacağı muhakkaktır. Bununla birlikte, bu dizinin, tarihçilerin, birleşik kelimeler ve

³⁵ Bkz. Reşidu'd-din/Ateş, s. 15 str. 9; Reşidu'd-din/Ateş, s. 12 str. 8, s. 140. Keza bkz. Reşidu'd-din/Ateş, s. 16 str. 12; Reşidu'd-din/Ateş, s. 13 str. 8, s. 141.

siyasî-idarî ıstılâhlarla ilgili bütün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu belirtmeliyiz³⁶.

Her hâlükârda bu çalışmanın bütün hata ve eksikliklerine rağmen uzun bir mesaiden sonra ortaya çıktığı ve metnin genel itibariyle oldukça dikkatli bir şekilde okunduğu açıktır. Bununla birlikte, burada tenkid edilen nokta, Sayın Rüşen'in çalışmasının hatalarından ziyade, ortada elli yıl önce hazırlanmış ciddi bir emek mahsûlü bilimsel bir neşir varken, önceki neşrin müsbet yönlerinden çok az istifade ederek, -dizin kısmı hariç-, önceki yayının altında kalan bir çalışma ortaya koymuş olmasıdır. Sayın Rüşen, eserin Ahmed Ateş neşrinden bahsetmeli, varsa hatalarını ortaya koymalı ve daha önce neşredilen bir eseri neden yeniden yayınlamaya gerek duyduğunu, okuyucuyu ikna edici ölçüde izah etmeli idi. Zirâ, rahmetli Ateş, metin neşrinde hangi bilimsel usûl ve metotları kullandığını ve ne derece titiz hareket ettiğini *Câmi'u't-tevârih*'in Gazneliler kısmının neşri münasebetiyle hazırlanan bir tenkide verdiği fevkalade cevapta, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ispatlamıştı³⁷.

Bir bilim adamından beklenen şüpheşiz kendisinden önce yapılan bütün yayın ve araştırmalara ulaşarak mevcut çalışmaların üzerine çıkmasıdır. Sayın Rüşen'in çalışması, bu yönüyle maalesef *Câmi'u't-tevârih*'in yeni bir neşri ile ilgili beklentilere cevap verememiştir. Burada belirtmeliyiz ki, Muhammed Rüşen gibi şimdiye kadar pek çok önemli eseri modern neşir usûllerine uygun bir şekilde yayınlayan ve meslekî faaliyetlerinin olgunluk döneminde bulunan bir araştırmacıdan beklenen, kendisinden önce modern neşir usûllerine sadık kalınarak yayınlanmış olan bir eseri, ya farklı yazmalar ile karşılaştırarak ve devrin önemli kaynakları ile mukayese ederek ciddi bir mukaddime ile birlikte

³⁶ Ahmed Ateş tarafından hazırlanan ıstılâh indeksinin, Rüşen neşrine göre bazı müspet yönleri bulunduğunu belirtmeliyiz. Meselâ eserde zikredilen "*defâtir*", "*defter-i âvârc*", "*defter-i rûznâme*" ve "*defter-i 'arz*" gibi divân defterleri ile ilgili ıstılâhlar için; Sayın Rüşen, *vâje-nâmesinde* sadece "*defâtir*" ve "*defter-i 'arz*" maddelerini verirken "*âvârc*" ve "*rûznâme*" maddelerini tıpkı müstakil bir kelime gibi ayrı maddeler hâlinde göstermiştir (Reşîdu'd-din/Rüşen, s. 73, 231). Rahmetli Ateş ise, indeksinde "*defâtir*", "*defâtir-i âvârc*", "*defâtir-i rûznâme*" ve "*defâtir-i 'arz*" gibi idarî ıstılâhların her birini birleşik şekliyle ayrı birer madde olarak göstermiştir (bkz. Reşîdu'd-din/Ateş, s. 109, 212). Tarihçiler için kolay bulma açısından ikinci şeklin daha faydalı olduğu açıktır.

³⁷ Bkz. "Der-bâb-i nakd-i Câmi'u't-tevârih", *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyyât*, VIII/3, Tahran 1340/1961, s. 58-93.

yeniden yayınlaması, ya da mesaisini İran tarihinin henüz yayınlanmamış olan kaynaklarından birisi için kullanmış olması idi. Değerli nâşirden beklenen, hiç değilse mukaddimesinde eserin Ahmed Ateş neşrinden bahsetmesi ve böyle bir neşir varken eseri neden yeniden yayınlama ihtiyacı hissettiğini açıklaması idi. Sayın Rûşen'in bu açıklamayı *Câmi'u't-tevârih*'in Gazneliler kısmının mukaddimesinde de yapmadığını ve Ahmed Ateş'in adını, eserin önceki neşrinin hususiyetlerine hiç değinmeden, sadece iki kez zikretmekle yetindiğini burada belirtmeliyiz³⁸.

Burada, en başta yönelttiğimiz soruya yeniden dönebiliriz: Selçuklu tarihi araştırmacıları bundan sonra eserin hangi neşrinden istifade etmelidirler? Bu konudaki kanaatimiz, güçlü mukaddimesi ve bilgilerin devrin diğer kaynaklarıyla karşılaştırılma yoluna gidilmiş olmasından dolayı, tarihçiler tarafından eserin Ahmed Ateş neşrinin kullanılmasının daha faydalı olacağı yönündedir. Bununla birlikte, İran dili mütehassısları ile Farsça metinlerin dil ve gramer hususiyetleri ile uğraşan araştırmacılar için durum pek tabii olarak farklıdır. Ayrıntılı bir dizin (*vâje-nâme*) ihtiva eden Muhammed Rûşen neşrinin dil araştırmalarına büyük kolaylık sağlayacağı muhakkaktır.

Sonuç olarak, okuyucuya yeni bir *Câmi'u't-tevârih* neşri olarak takdim edilen bu yayın, bilgisayardan istifade edilerek hazırlanan son derece faydalı dizini bir kenara bırakılırsa, gerçekte eserin yaklaşık elli yıl önce hazırlanan Ahmed Ateş neşrinin seviyesine ulaşmaktan uzaktır. Bütün bunların yanında, bu neşrin keyfiyeti, *Mirâs-i Mektûb* gibi İran tarihi ve kültürü ile ilgili son derece önemli metinleri modern bilimsel neşir usullerine uygun bir şekilde yayınlama işini üstlenen ciddi bir kurumun da, bundan sonra hazırlanacak çalışmaların yayını hususunda daha titiz davranması gerektiğini göstermektedir. Sayın Rûşen, hazırladığı mukaddimenin sonunda, okuyucuların ileride eserde bulacakları muhtemel hata ve eksiklikleri kendisine ulaştırmalarından

³⁸ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârih*, (*Târih-i Sâmâniyân u Buvehyiân u Gazneviyân*), s. XIII-XIX. Esasen *Câmi'u't-tevârih*'in Selçuklular kısmının Ateş ve Rûşen neşirleri için yaptığımız bu karşılaştırmanın bir benzerinin, eserin Gazneliler kısmının her iki neşri için de yapılması son derece faydalı olacaktır.

memnuniyet duyacağımı içtenlikle ifade etmektedir³⁹. Ümit ederiz, değerli nâşir bizim bu kritiğimizi de, bu cümleden kabul eder.

Abstract

SOME WORDS ON THE PART OF THE SALJUKS OF THE JĀMI' AL-TAWĀRIKH WITH THE OCCASION OF NEW EDITION

The *Jāmi' al-Tawārikh*, written in two volumes as a general world history by Rashīd al-Dīn Fadl-Allāh al-Hamadānī, the historian and statesman of the Ilkhans, is one of the most important sources on the history of the Saljuks. The part of this work concerning the Saljuks was published in Turkey by Prof. Dr. Ahmed Ateş as a critical edition (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960), and republished forty-seven years later by Dr. Muhammad Rūshan in Iran (Tehran: Mitrāth-e Maktūb, 1386/2007). This article tries to make a critical analysis of the latest edition and also aims at pointing out the differences between two editions.

Key Words: Rashīd al-Dīn Fadl-Allāh al-Hamadānī, Jāmi' al-Tawārikh, Saljuks, Historiography of Saljuk Period, Prof. Dr. Ahmed Ateş, Dr. Muhammad Rūshan.

³⁹ Reşidu'd-din/Rūşen, s. XVIII.